

Politisk, økonomisk og monetær union – er tiden moden?

**Christen Sørensen, professor, Odense Universitet
Formand for Arbejderbevægelsens Erhvervsråd**

1. Indledning

Et ja eller nej til en økonomisk og monetær union kan efter min mening ikke adskilles fra et ja eller nej til et vidtdrevet politisk samarbejde, der sigter mod Europas Forenede Stater.

Det betyder ikke, at et ja til en økonomisk og monetær union er et ja til Europas Forenede Stater inden f.eks. år 2000 eller et ja til et Europas Forenede Stater, der er ligeså centralt styret som Amerikas Forenede Stater (USA); alene den langt skarpere opdeling efter nationaliteter i Europa end i USA forhindrer dette. Men et ja, og vel at mærke et ja, der skal kunne holde uanset ydre og indre rystelser, er, efter min mening, det reelle ja til en relativ hurtig opbygning af Europas Forenede Stater. Historiske erfaringer, min indsigt som økonom og hensigten med det europæiske projekt peger altsammen på denne konklusion.¹

Ovenfor har jeg forsøgt kortfattet at understrege, at Europas Forenede Stater på ingen måde vil blive et spejlbillede af Amerikas Forenede Stater. Når dette er gjort, skyldes det, at udtrykket Europas Forenede Stater kan og af nogle bliver brugt til at afspore debatten om planerne om en politisk, økono-

misk og monetær union mellem EF-landene. Ved at påpege det helt åbenbare, at Europa/EF geografisk er langt skarpere opdelt i nationaliteter end USA, forsøger nogle at undgå den debat om planerne for en politisk, økonomisk og monetær union, der forsøges sat på dagsordenen med udtrykket: »Europas Forenede Stater«. Ansvar for en sådan mulig afsporing vil naturligvis ikke alene skulle pålægges »afsporerne«, men også de, herunder jeg selv, der har brugt udtrykket Europas Forenede Stater i debatten om EF-planerne om en politisk, økonomisk og monetær union uden i tilstrækkelig grad at præcisere, hvad der er essensen i dette begreb. Essensen i udtrykket Europas Forenede Stater, når det bruges i sammenhæng med EF-planerne om en politisk, økonomisk og monetær union, er:

- at den politiske magt – også formelt – på en række områder vil blive flyttet fra de enkelte EF-lande til EF. Udenrigs-, sikkerheds- og med tiden også forsvarspolitik vil blive et rent EF-anliggende. Indenfor den økonomiske politik vil pengepolitik blive et rent EF-anliggende; finanspolitik, industripolitik, miljøpolitik o.s.v. vil med tiden blive helt domineret af EF². USA's økonomiske historie viser eksempelvis, at

det vil gå på denne måde.³ USA blev nemlig også skabt i et langt løsere koncept, end vi nu kender, med subsidiaritet som ledende princip, da forfatningen, der siden ikke er ændret væsentligt, blev vedtaget i 1787. Men som allerede Thomas Jeffersons (1743-1826) korrespondance viser, gik der ikke længe, før princippet om subsidiaritet mest af alt var – ja netop – et princip og ikke meget mere.^{4,5} USA's økonomiske og politiske historie igennem det 19. århundrede er nemlig også historien om, hvordan den politiske/økonomiske magt blev forskudt fra staterne til den centrale føderation⁶.

- sideløbende hermed vil det i stigende grad blive en uundgåelig følge, at vi i det mindste må supplere vor danske identitet med en europæisk identitet. Man skal ikke være en stor profet for eksempelvis at spå og få ret i, at der fremover vil udkomme en række europæiske historiebøger. Sådanne værker er der stadig bemærkelsesværdig få af, mens der f.eks. er mange historiske værker omhandlende Danmarkshistorien.

Solidaritet og vel at mærke forpligtende solidaritet kan følgelig ikke afgrænses til en dansk-solidaritet, men må suppleres med en europæisk-solidaritet. Den tyske Forbundsbank har i et notat fra september 1990 udtrykt dette således:

»The heads of state and government of the EC member states have decided to establish a European Economic and Monetary Union (EMU) in multi-stage process. Stage one of EMU started in the middle of this year, and the further stages are to be laid down and the necessary contractual basis is to be created at the intergovernmental conference which is due to meet in December.

The Bundesbank considers it to be its duty to draw attention to the consequences associated with this process, and to point out which conditions must be met if monetary stability is to be assured in future, too.

The establishment of a Monetary Union signifies the irrevocable fixing of exchange rates between the currencies concerned (with the possibility of their subsequently giving way to a single currency), under conditions of complete, and durably guaranteed, freedom of capital movements. At the same time, this implies the necessity of relinquishing autonomous national domestic and external monetary policies, and of transferring the responsibility for such policies to Community institutions. In this way the participating economies will be inextricably linked to each other, come what may, in the monetary field. The implications of this – especially for the value of money – will depend crucially on economic and financial policy and on the behaviour of management and labour in *all* member states. They will have to satisfy in full the requirements of an Economic and Monetary Union. In the final analysis, a Monetary Union is thus an irrevocable sworn confraternity – »all for one and one for all« – which, if it is to prove durable, requires, judging from past experience, even closer links in the form of a comprehensive political union.«

I EF-Kommissionen (1990b, side 168) nævnes ligefrem muligheden af, at lande kan blive tilskyndet til at melde sig ud af ØMU'en, hvis der ikke udvikles tilstrækkelige *centrale*, d.v.s. fælles, udligningsordninger. D.v.s. hvis en forpligtende europæisk solidaritet ikke udvikles.

Netop fordi jeg ikke på forhånd afviser visionen om Europas Forenede Stater i den her angivne betydning, finder jeg det helt afgø-

rende at diskutere, hvordan morgendagens Europa skal opbygges. Men inden dette sker i afsnit 4, skal de historiske erfaringer om monetære unioner i Europa, eller møntunioner, som de hed, kort resumeres.⁷

2. Tidligere møntunioner i Europa

Møntunioner kendes især fra guldfodens store periode fra 1870'erne til udbruddet af 1. verdenskrig i 1914. Den skandinaviske og Den tyske Møntunion oprettes f.eks. i denne periode. Men møntunioner var også etableret, før guldfodsæraen slog igennem. Den italienske Møntunion fra 1862 og Den latinske Møntunion fra 1865 var således fra begyndelsen baseret på en dobbeltmøntfod af guld og sølv.

Også i dag findes der dog eksempler på møntunioner/monetære unioner i Europa. Men de er dog alle af typen kæmpe/dværg monetære unioner: Danmark/Færøerne, Frankrig/Monaco, Italien/San Domino, Spanien og Frankrig/Andorra, Schweiz/Liechtenstein og Belgien/Luxembourg med sidstnævnte som den betydeligste af disse. Kæmpe/dværg unionerne er imidlertid kun af ringe interesse i relation til de nuværende ØMU-planer, hvorfor interessen i det følgende koncentrerer om de fire møntunioner fra det 19. århundrede.

Gennemgangen af disse møntunioners historie ser ud til at lede frem til en meget éntydig konklusion. *Møntunioner holder kun, hvis de forankres i en politisk union.*⁸ Den skandinaviske Møntunion (1877-1914) og Den latinske Møntunion (1865-1914), der ikke var forankret i en politisk union, holdt ikke. Den tyske Møntunion (1876-) og Den italienske Møntunion (1862-), der allerede fra starten var forankret i en politisk union, holdt derimod uanset ydre og indre rystelser.

Den skandinaviske Møntunion

Den skandinaviske Møntunion trådte i kraft 1. januar 1877 og ophørte i realiteten ved 1. verdenskrigs udbrud i 1914, da Danmark, Norge og Sverige suspenderede guldindløseligheden. Det skal understreges, at ophøret blev en realitet, selvom hverken Danmark, Norge eller Sverige blev inddraget i 1. verdenskrig.

I 20'erne og i begyndelsen af 30'erne blev der gjort mere eller mindre helhjertede forsøg på at reetablere Den skandinaviske Møntunion. I april 1931 blev der enighed om en slags forsøgsordning mellem Danmark og Norge. Genoplivningsforsøget varede dog ikke længe, idet grundlaget for ordningen røg, da både Danmark og Norge igen gik fra guld i september 1931 umiddelbart efter, at England var gået fra guld.

Den latinske Møntunion

Den latinske Møntunion blev indgået den 23. december 1865 mellem Frankrig, Italien, Belgien og Schweiz. I 1868 blev denne møntunion tiltrådt af Grækenland.

Den latinske Møntunion, der ikke blev den store succes, ophørte reelt, da 1. verdenskrig brød ud. Det formelle ophør kom dog først i 1926.

Den tyske Møntunion

Tyskland var efter Napoleonskrigene opsplittet i 39 stater/bysamfund. Efter især Prøjsens »energiske« forarbejde dannedes Den tyske Toldunion i 1834 med deltagelse af 18 stater med en samlet befolkning på 23 millioner. Gennem de næste 30 år udvidedes Den tyske Toldunion til gradvist at omfatte alle tyske stater/bysamfund bortset fra Østrig.

Sideløbende med opbygningen af toldunionen blev der også arbejdet på oprydning i det

monetære virvar, der dengang var gældende på det tyske område.

I 1837 indgik de sydtyske stater den såkaldte München-konvention, der sigtede på at udstede mønter med samme sølvindhold. Toldunionslandene undertegnede i 1838 Dresden-aftalen, der også sigtede på, at sølvindholdet i mønterne skulle være let sammenlignelig og delelig. I 1857 fulgte Wiener-møntkonventionen, hvori Østrig også deltog. Wiener-møntkonventionen betegnede især en videreudvikling af Dresden-aftalen og afspejlede på mange måder Prøjsens dominerende indflydelse. Efter krigen i 1866 mellem Østrig på den ene side og Prøjsen, en række andre tyske stater og Italien på den anden side, der resulterede i et nederlag for Østrig, blev Østrig i 1867 tvunget til at træde ud af Wiener-konventionen.⁹

Efter den fransk/prøjsiske krig i 1870 blev det tyske kejserrige udråbt i begyndelsen af 1871. Hermed var Tysklands politiske samling en realitet.

Med møntloven af 1873 gik Tyskland over til guldmøntfodsystemet. Det fælles tyske centralbanksystem, Reichsbank-systemet, blev etableret med virkning fra 1. januar 1876. Først i 1910 – 34 år senere – fik Reichsbank-systemet monopol på seddeludstedelsen. Centraliseringen af pengeudstedelsen og pengepolitikken skete derfor meget gradvist. Der gik således mindst fem år fra dannelsen af den politiske union til dannelsen af den monetære union.

Den italienske Møntunion

Efter Napoleonskrigenes afslutning blev Italien opdelt i 9 stater.

Kongeriget Italien blev officielt proklameret i marts 1861. Bortset fra Venetien omkring Venedig (under Østrig) og Lazio (den pavelige stat omkring Rom, hvor der var placeret

franske garnisoner til at forsvare stærke franske interesser) var hele Italien herefter samlet.

I 1866 efter Østrigs nederlag blev Venetien optaget i kongeriget. I 1870 blev pavestaten annekteret af kongeriget. Frankrigs nederlag i den fransk/prøjsiske krig og Frankrigs hjemkaldelse af garnisonerne fra den pavelige stat i forbindelse med dette opgør, gjorde den endelige politiske forening af Italien ret »smertefri«.

Allerede i 1862, godt et år efter kongerigets proklamation, blev der indført samme grundlag for mønt- og pengevæsenet. Den første fase mod en monetær union blev afsluttet i 1893, da centralbanken Banca d'Italia blev oprettet. Men først i 1926 fik Banca d'Italia eneret på seddeludstedelsen. Afslutningen på Italiens monetære samling skete således også lang tid efter den politiske samling.

3. Møntunioner:

vejen til en politisk union

Gennemgangen af de tidligere møntunioners historie synes således – som allerede anført – at lede frem til en ret så klar konklusion: *Møntunioner/monetære unioner holder kun, hvis de forankres i en politisk union.*

Oprindeligt var det planen, at EF-landene med Delors-planen ville forsøge at realisere en økonomisk og monetær union uden en politisk union, jf. regerings- eller statschefernes beslutning herom på Madrid-mødet i juni 1989. Først efter udsigten til en tysk-tysk union blev det efter et ekstraordinært møde i Det Europæiske Råd 28. april 1990 på det ordinære møde 25.-26. juni i Dublin mellem EF-landenes regerings- eller statschefer besluttet parallelt at iværksætte en politisk union.

Det mest bemærkelsesværdige er imidlertid, at det var planen at realisere en økonomisk og monetær union uden en politisk union. Tidligere, d.v.s. i EF-landenes første forsøg på at etablere en økonomisk og monetær union i tiåret 1971-80 med Werner-planen fra 1970, blev den klare tilknytning til en politisk union ikke forsøgt ignoreret.¹⁰

Efter min vurdering vil EF-landene under det pres for at holde sammen på en økonomisk og monetær union, der vil opstå i kølvandet på indre og ydre rystelser, blive ført ind i et stadig tættere politisk samarbejde. Den iboende dynamik, der ligger i, at det ene trin automatisk skal føre til det næste, regnes der helt bevidst med i EF-samarbejdet¹¹

I EF-Kommissionen (1990b) understreges det den ene gang efter den anden, at kombinationen af bl.a. frie kapitalbevægelser og EMS-fastkurssamarbejdet nemt kan resultere i valutakursspekulationer og dermed valutakursinstabilitet¹². Dette bruger EF-Kommissionen til at argumentere for ØMU'ens nødvendighed. Problemet er blot, at EF-Kommissionen tav om denne mulige instabilitet, da de lancerede indre marked projektet med bl.a. frie kapitalbevægelser. Var den tysk-tyske union ikke kommet på tværs, var det tilsyneladende igen planen at bruge tavs-heds-strategien – denne gang overfor nødvendigheden af en politisk union.

4. Opbygningen af morgendagens Europa

Der er to hovedformer for politiske unioner mellem forskellige lande: konføderationer og føderationer¹³. I konføderationer ligger hovedvægten på samarbejdet mellem medlemslandenes regeringer. I føderationer er det derimod fra *befolkningerne*, at samarbejdet udspringer. Føderationer har således et fælles lovgivende parlament, hvoraf en fælles regering udgår. EF-samarbejdet er for

alle praktiske formål et konføderativt samarbejde. Det er i Ministerrådet, et fælles regeringsorgan, at beslutningerne træffes. EF-parlamentet er endnu kun en diskussionsklub eller et Mickey Mouse parlament, som det respektløst er blevet sagt.

Såfremt regeringskonferencen om den økonomiske og monetære union ender med at anbefale, at denne iværksættes, må det seriøst overvejes, om ikke vægtskålen vipper fra et konføderativt til et føderativt samarbejde.

Dette indebærer bl.a., at EF-parlamentet må omdannes til et ægte parlament med et sådants beføjelser til at give love for EF-landene på de områder, der er overdraget EF-parlamentet. Heroverfor vil mange helt sikkert stejle. Men inden man fortsætter med at stejle, bør man indgående overveje, om alternativet ikke er værre.

Lad mig blot fremhæve, at der med EF-pakken, der gennemførte EF's indre marked, blev åbnet op for, at Ministerrådet kan tage en hel række beslutninger med kvalificeret flertal. Og i planerne om en politisk, økonomisk og monetær union indgår, at langt flere beslutninger skal kunne tages med kvalificeret flertal, d.v.s. også selv om den danske minister i Ministerrådet eksempelvis stemmer imod. Herefter er Folketinget forpligtet til at gennemføre, hvad der ellers er dansk modstand imod. Folketinget og befolkningen vil desuden være afskåret fra at følge med i, hvor beslutsom den danske minister kæmper for de synspunkter, som Folketinget via markedsudvalget evt. har pålagt ministeren, der evt. ikke engang har sæde i Folketinget og som måske kun repræsenterer en mindretalsregering.¹⁴

Går man så vidt i samarbejdet, som en økonomisk og monetær union uvægerligt vil resultere i, jf. den foregående gennemgang, bør den politiske opbygning efter min opfat-

telse ændres fra et konføderativt til et føderativt samarbejde, d.v.s. fra et *regeringernes* Europa til et *befolkningernes* Europa.

Konkret kunne jeg forestille mig et to-kammer system som i USA med et første kammer, Repræsentanternes Hus, hvor hver medlemsstat er repræsenteret i denne forsamling efter stemmetal, og et andet kammer, Senatet, hvor hver medlemsstat f.eks. er repræsenteret af to direkte valgte senatorer. Denne to-delning af Parlamentet lå til grund for det historiske forfatningskompromis i USA i 1787, hvor et afgørende spørgsmål var, hvordan et politisk fællesskab mellem små og store stater kunne være acceptabel for også små stater.

Lad mig afslutningsvis – i punktform – op-ridse nogle åbenbare følger heraf:

- i dag er det de store nationer i EF, der helt dominerer samarbejdet. Det var Tyskland og Frankrig, der tog initiativ til EMS-samarbejdet, det var Tyskland og Frankrig, der tog initiativ til den politiske union, det var Tyskland og Frankrig, der umiddelbart forud for regeringskonferencernes start tog initiativ til at inddrage forsvarspolitik i regeringskonferencen om den politiske union o.s.v.

Flyttes magten gradvist fra Ministerrådet og Kommissionen til et EF-Parlament med to kamre, vil magten flyttes fra et forum, hvor det er regeringerne og bureaukratiet, der har magten, til et forum – EF-Parlamentet – hvor befolkningerne har magten. Og i EF-parlamentet deler man sig ikke efter nationale retningslinier, men efter anskuelser. Således arbejder danske socialdemokrater sammen med tyske socialdemokrater o.s.v. M.a.o. samarbejdet går på tværs af de nationale skillelinier, hvorfor også betydningen af national magt og dermed de store magters dominans vil svinde ind,

- den tysk-tyske union har bragt emnet »inddæmningen« af Tyskland på bane. Mange ser EF-samarbejdet som det bedste middel hertil, og begrundet bl.a. en positiv holdning til en politisk, økonomisk og monetær union mellem EF-landene heri. Det er mig ikke muligt at forstå, hvordan man kan inddæmme Tyskland i konstruktionen regeringernes Europa. Det er jo tyske synspunkter, der har domineret Delors-rapporten og de traktatændringer, som Kommissionen foreslog forud for regeringskonferencerne. Er det f.eks. ikke mindst lige så sandsynligt, at regeringernes Europa bliver et instrument for tysk dominans? Er det ikke det, de hidtidige erfaringer peger på? Derimod ville en opbygning af morgendagens Europa efter konstruktionen befolkningernes Europa så at sige i selve konstruktionen afmontere muligheden for national dominans og dermed også naturligvis tysk dominans,
- med direkte valgte senatorer er der vel en ret automatisk garanti for, at centraliseringen ikke går længere end der i befolkningerne er flertal for,
- nationalstaterne, i den form vi kender i dag, er kun ca. 200 år gammel. Nationalstaten som grundlag for den politiske inddeling af Europa kan der således sættes spørgsmålstejn ved, ikke mindst når det erindres, hvilke ydre og indre aggressioner, som er begået af nationalstater i Europa. Kigges der nærmere på de europæiske nationalstater, kan der i øvrigt sættes et stort spørgsmålstejn ved, hvor nationale nationalstaterne egentlig var og er. Hvis der ved en nationalstat forstås et sprogligt og kulturelt homogent område, må det konstateres, at nationalstaten ikke er reglen i Europa, men snarere undtagelsen. Dette overser vi måske ofte i Danmark, idet Danmark ved skæbnens gunst eller ugunst gennem tiderne er blevet reduceret til et

sprogligt og kulturelt meget homogent område¹⁵. Og dette er undtagelsen. Storbritannien (Nordirland, Wales, Skotland), Frankrig (Korsika, Bretagne, Provence, Alsace) og Spanien (Baskerlandet, Katalonien) har f.eks. alle et nationalt indre problem.

Hvis det er sprog og kultur, der er udgangspunktet for den Europæiske orden, tilsiger det også respekt for mindretallets sprog og kultur.

Denne accept kan naturligvis lettere komme til udfoldelse i befolkningernes Europa end i regeringernes Europa. Og det er naturligvis ønsket om det, som minoriteterne lader komme til udtryk, når det er EF-flaget og ikke det nationale flag, der vajer eller er placeret ved siden af de regionale flag,

- hvorfor f.eks. ikke straks efter en traktatændring og efter et nyvalg give EF-parlamentet lovgivningsbeføjelser på miljøområdet under den bibetingelse, at de enkelte EF-lande kan fastlægge skrappe krav?

Og hvorfor ikke overveje noget lignende for arbejdsmarkedslovgivning, sociallovgivning m.v.? Alt sammen i en gradvis proces.

Det er min vurdering, at vi som danskere endnu ikke har forsøgt at tage endsige taget det opgør med nationalstaten, som må være en nødvendig forudsætning for at etablere befolkningernes Europa. Da opbygningen af morgendagens Europa efter konceptet befolkningernes Europa imidlertid for mig er forudsætningen for, at jeg kan gå ind for et så vidtredt politisk samarbejde, som en økonomisk og monetær union vil resultere i, følger det også heraf, at jeg må konkludere, at tiden ikke er inde til at etablere en økono-

misk og monetær union blandt EF-landene. Hertil kommer mere konkret, at det mål/de mål, der skal forfølges med en økonomisk, monetær union, skal sigte højere end Kommissionen har lagt op til, hvis jeg skulle kunne stemme ja. I sit august-90 papir skrev Kommissionen:

»Formålet med den økonomiske og monetære union er prisstabilitet – sine qua non«.

Og de traktatændringer, som Kommissionen foreslog op til regeringskonferencerne, afspejler ret så nøje dette indsnævrede og én-dimensionale udgangspunkt.

Dette afspejler så måske igen, at EF-landenes regerings- eller statschefer lod tolv centralbankdirektører, to EF-kommissionærer og tre monetære eksperter – altså Delors-gruppen – udforme et af de måske vigtigste dokumenter i EF-samarbejdets historie. Det kunne vel ikke forventes, at denne gruppe skulle anvende mange kræfter på at diskutere demokratiske idealer og principper. Men så behøver vi vel heller ikke at acceptere dette oplæg, der så at sige er »født i synd«, skulle jeg mene.

Noter

1. I den første sætning i forordet til Romtraktaten er det langsigtede formål med det europæiske projekt formuleret, jf.: »ER BESLUTET PÅ at skabe grundlag for en stadig snævrere sammenslutning mellem de europæiske folk.«
2. Se bl.a. udmøntningen af det danske memorandum til traktattekster for omfanget af de politikker, der allerede *nu* foreslås overført til EF-anliggender.
3. Se herom også: EF-Kommissionen (1990b, side 17).

4. Thomas Jefferson var den egentlige hovedmand bag den amerikanske uafhængigheds-erklæring fra 1776 og den amerikanske 1787-forfatning. Som USA's ambassadør i Frankrig stod han i tæt kontakt med og havde stor indflydelse på den gruppe af personer, der udarbejdede Menneske- og Borgerrettigheds-erklæringen, der blev vedtaget af den franske nationalforsamling i 1789. Thomas Jefferson blev endvidere en af USA's første præsidenter (1801-1809).
5. Hvor elastisk begrebet subsidiaritet er, fremgår også med al ønskelig tydelighed af noten af 30. nov. 90 fra Generalsekretariatet for Rådet, hvor der om subsidiaritetsprincippet bl.a. skrives, at det er »mere politisk end juridisk«, »mere subjektivt end objektivt« og »mere foranderligt end stabilt«. Elasticiteten i dette begreb fremgår også af bilaget om subsidiaritetsprincippet til kapitel 9 i Økonomiministeriet (1991).
6. Se bl.a.: Faulkner (1960).
7. De tidligere møntunioner og flere andre af de i denne artikel omhandlede problemstillinger har jeg mere indgående behandlet i bogen: »Danmark – delstat i Europa?«
8. Bemærk i denne forbindelse også, hvad den tyske Forbundsbank gav udtryk for i sit september-1990 notat.
9. Prøjsen arbejdede hele tiden for at holde Østrig, den reelt konkurrerende tyske magt, udenfor den tyske samlingsproces. Dette lykkedes imidlertid først efter 1866-krigen.
10. Werner-planen kuldsejlede efter sammenbruddet af Bretton Woods systemet og 1. olieprisomvæltning i midten af 70'erne.
11. Se eksempelvis: Delors-rapporten, den engelske version, side 32, 56, 60, 65.
12. Se siderne: 9, 18, 26, 31, 43, 56, 153, 203 og 205.
13. Konføderationer betegnes også statsforbund og føderationer betegnes også som forbundsstater.
14. I det danske EF-memorandum er der udtrykt et ønske om, at Ministerrådsmøderne skal være åbne.
15. Dette gælder dog kun, hvis der ved Danmark forstås Syddanmark, d.v.s. Danmark bortset fra Grønland.

Litteratur

- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 1989. *90'ernes skattereformer og det indre marked*.
- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 1990. *Økonomisk Monetær Union i EF – baggrund og perspektiver*.
- Committee for the Study of Economic and Monetary Union 1989. *Report on economic and monetary union in the European Community* (Delors-udvalgets rapport i den engelske udgave, som også indeholder en række bilag, hvad den danske udgave ikke gør).
- Deutsche Bundesbank 1990. *Statement by the Deutsche Bundesbank on the Establishment of an Economic and Monetary Union in Europe*. Frankfurt, sept. 1990.
- EF-Kommissionen 1990 a. *Economic and Monetary Union*. 21. august 1990.
- EF-Kommissionen 1990 b. One market, one money. *European Economy*, no. 44, October 1990.
- EF-Kommissionen 1990 c. *Udkast til traktat om ændring af traktaten om oprettelse af det Europæiske Økonomiske Fællesskab med henblik på indførelse af en økonomisk og monetær union*. SEC (90) 2500. Bruxelles, 10. dec. 1990.
- Faulkner, H.U. 1960. *American Economic History*. 8. udgave. Harper & Row.
- Sørensen, C. 1990. *Danmark – delstat i Europa?* Fremad.
- Økonomiministeriet 1991. *Økonomisk og Monetær Union II*, J.H. Schultz Information A/S.